

Ideals polítics europeus als països de parla catalana i imatges positives i negatives de les experiències històriques d'aquests a l'Europa del segle XX

Pelai Pagès i Blanch*

El segle XIX havia estat en el conjunt d'Europa, sens cap mena de dubte, el segle del liberalisme i del capitalisme, aquell segle presidit per les enormes conseqüències que havia generat la Revolució Francesa engegada a partir

* Pelai Pagès i Blanch és professor d'història contemporània a la Universitat de Barcelona. Autor d'*Andreu Nin, su evolución política* (1975), *El movimiento trotskista en España, 1930-1935* (1977), *Historia del PCE, 1920-1930* (1978), *Las claves del nacionalismo y el imperialismo, 1848-1914* (1991), *La Guerra Civil, 1936-1939* (1993), *La presó Model de Barcelona, 1936-1939* (1996), *La Comissió d'indústria de guerra de Catalunya* (2008), és coautor d'*Aquella guerra tan llunyana i tan propera, testimonis i records de la Guerra Civil a Catalunya* (2003). Ha estat codirector del *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans* (2000) i ha dirigit, entre altres, *El moviment obrer als Països Catalans* (2001), *Franquisme i repressió. La repressió franquista al Països Catalans* (2003) i *Guerra, franquisme i transició als Països Catalans* (2006). Ha estat coordinador de diversos congressos organitzats a València en el marc dels Premis d'Octubre. Forma part de la Comissió de la Veritat sobre la repressió franquista després de la Guerra Civil espanyola.

del 1789 i per l'impacte que en l'economia i la societat europees va provocar la industrialització. L'entronització progressiva de la societat liberal, la ràpida introducció de les noves relacions capitalistes, que van passar a regular des de les relacions de propietat, l'economia, la societat fins a les relacions matrimonials, van marcar la característica fonamental del segle XIX europeu. El liberalisme hegemònic va configurar les noves formes d'estat en contrast amb les monarquies absolutes o il·lustrades i va fornir els continguts bàsics d'una ideologia que en els seus orígens va tenir unes clares connotacions revolucionàries. En un cert sentit, hom ha assenyalat sovint que el segle XIX fou el segle per excel·lència del capitalisme.

En contrast, durant molts anys hom havia assenyalat que el segle XX fou el segle del socialisme, aquell segle durant el qual les ideologies subsidiàries que s'havien anat desenvolupant de manera subalterna al liberalisme durant el segle XIX havien aconseguit el seu objectiu històric de conformar les relacions polítiques, socials i econòmiques d'un conjunt de societats. La Revolució Russa del 1917 hauria estat l'inici d'aquesta nova etapa, a partir de la qual el socialisme s'hauria anat estenent, després de la Segona Guerra Mundial, per Europa i per la resta de continents, especialment per Àsia. Avui sabem, però, que, en tot cas, el segle XX ha estat el segle de la frustració socialista. Però aquesta eventualitat no nega que el segle XX fos presidit certament per l'impacte a escala planetària de la Revolució Russa i durés allò que van durar les pròpies conseqüències de la revolució a Rússia i al món. Tal és així que l'historiador Eric J. Hobsbawm ha considerat que el segle XX era un segle «curt», que s'iniciava precisament amb la Revolució Russa, el 1917, i acabava, justament, el 1991, amb la desaparició de la Unió Soviètica.

Un segle curt, sí, però carregat d'esdeveniments històrics de primera fila, farcit d'esperances de progrés, però també de fenòmens de barbàrie, com es va manifestar abans, durant i després de la Segona Guerra Mundial. Un segle que, de tota manera, va propiciar uns ideals polítics que aspiraven a una transformació radical de la societat capitalista, a un repartiment més equitatiu de la riquesa, a la desaparició de tota forma d'explotació de l'home per l'home, a un món més just i solidari, ideals que, en acabar el segle, van seguir formant part d'una utopia irrealitzada.

Ideals polítics europeus i la seva recepció als Països Catalans

És cert que, en el trànsit del segle XIX al XX, els ideals polítics transformadors que seguien imperant en la societat europea, entre les classes populars, seguien essent aquelles ideologies forjades en el caliu de les lluites del segle XIX: dins del moviment obrer anarquisme i socialisme marxista compartien presència, però ja en clar desavantatge per al primer. L'anarquisme havia superat el segle XIX amb el handicap dels anys de la violència estructural viscuda durant les darreres dècades del segle. La «propaganda pel fet» que havien portat

a terme a títol individual anarquistes davant dels canvis que a partir dels anys setanta estava experimentant la societat capitalista europea, i que s'havien concretat en accions terroristes contra caps d'estat i de govern, o contra tota persona que exercís un poder polític, social o econòmic, havia deixat un rastre de terror en la societat europea i per bé que també seguien existint anarquistes que preconitzaven l'acció col·lectiva a través dels sindicats, l'anarquisme semblava relegat a societats com Rússia, Itàlia o l'Estat espanyol, considerades societats econòmicament endarrerides on l'agricultura seguia tenint un important pes a la vida econòmica.

Contràriament, el socialisme marxista havia experimentat una important expansió des de la darrereria del segle XIX. La creació dels nous partits socialistes, a partir de la fundació el 1875 del Partit Socialdemòcrata alemany, va ser especialment intensa en el decurs dels anys vuitanta i abans que s'acabés el segle pràcticament tots els països europeus tenien el seu partit socialista constituït. Però en el si del marxisme ben aviat van començar importants discrepàncies ideològiques, sobretot després de la mort de Marx, el 1883, i d'Engels, el 1895. L'alemany Bernstein fou el primer a proposar la revisió dels postulats clàssics del marxisme defensant la necessitat que, davant de la progressiva consolidació del capitalisme, s'abandonessin els postulats revolucionaris del marxisme i es definís un nou socialisme que, adaptat al capitalisme, possibilités la lenta i progressiva evolució de la societat capitalista cap al socialisme, sense ruptures ni violències. D'aquesta manera Bernstein va iniciar una polèmica en el si del socialisme europeu que, a la pràctica, es va mantenir fins a l'esclat de la Gran Guerra del 1914.

D'ambdós ideals polítics, però, a Catalunya va arrelar especialment l'anarquisme. És cert que individualment, dins del món del socialisme marxista, existien personalitats destacades, com fou el cas dels reusencs Antoni Fabra i Ribas i Josep Recasens i Mercadé, però iniciat el segle XX el socialisme democràtic o la socialdemocràcia era un moviment minoritari i sense gaire arrelament entre la classe obrera catalana. En canvi, a desgrat de la forta repressió soferta en la darrera dècada del segle XIX, l'anarquisme català, sobretot en la vessant sindicalista, estava posant unes sòlides bases de futur. Les raons també, en part, les hem de buscar en els canvis que s'estaven vivint a Europa. La important expansió que estaven experimentant els sindicats des dels anys vuitanta, arran de la concentració industrial que s'estava produint i del considerable increment del nombre de treballadors industrials, va provocar canvis d'estructura i d'estratègia sindicals a molts països. És el que s'esdevingué a França, entre els treballadors de la Confédération Générale du Travail, quan van celebrar el seu congrés el 1906 i van aprovar l'anomenada Carte d'Amiens, on definien els principis d'apoliticisme i autonomia que havien de regir les bases de l'actuació dels treballadors francesos. Apoliticisme i autonomia havien estat ja dos dels principis defensats pels obrers catalans des de l'inici de la introducció de les idees internacionalistes a Catalunya a partir del 1868 i ara ho seguirien essent quan l'agost del 1907 es constituí a Barcelona la federació sindical

Solidaritat Obrera, que va néixer afirmant justament les concepcions d'unitat i de neutralitat política. Quan tres anys més tard es va constituir la Confederació Nacional del Treball —l'emblemàtica CNT— curiosament el seu nom original era el de Confederació General del Treball i seguia mantenint els mateixos principis, per bé que ben aviat la nova central sindical faria professió de fe anarcosindicalista.

Que la utopia anarquista seguia vigent a Catalunya a l'inici del segle XX era més que evident i ho seguiria essent fins a la Guerra Civil. L'ideal d'un món sense classes ni estat, basat en l'autogestió, en l'emancipació integral de l'individu, en la comuna i en la federació, eren ideals del segle XIX, però que s'anirien reelaborant durant el segle XX en multituds de fóruns, en el camp de l'acció sindical, entre els grups d'acció, a través de la premsa escrita, de la doctrina i de la propaganda. Una de les novetats de l'inici del segle XX a Catalunya fou, justament, la creació de les noves escoles racionalistes, impulsades per Francesc Ferrer i Guàrdia, que responien a una lògica indiscutible: si calia construir un món nou calia també crear un home nou, a través de l'educació i de la cultura. La cultura com a eina d'alliberament va arribar a assolir el caràcter de mite a l'Europa de finals del segle XIX i començaments del segle XX. I no només entre els anarquistes.

Però la primera gran ruptura ideològica del segle XX arribà amb la Revolució Russa. Quan l'octubre del 1917 els bolxevics van prendre el poder a Rússia, semblava que era possible el somni igualitari: per primera vegada a la història una organització proletària assumia el poder en nom de la classe obrera. Era l'oportunitat històrica per construir una societat diferent, que fos l'alternativa real a la societat capitalista. I aquesta possibilitat l'oferia una organització que, procedent del marxisme, formava part de l'esquerra radical, que havia estat crítica amb aquella socialdemocràcia que, en esclatar la guerra del 1914, havia abandonat els plantejaments internacionalistes per alinear-se amb els plantejaments nacionalistes dels seus estats. Els bolxevics formaven part d'aquella esquerra marxista que davant l'esclat de la guerra havia defensat la necessitat d'aprofitar la crisi social provocada per la guerra per impulsar el procés revolucionari. De fet la societat russa des de la revolució del 1905 es debatia en una profunda crisi política i social, en la qual la revolució estava a l'ordre del dia. I els bolxevics, encapçalats per Lenin, van saber aprofitar la profunda crisi provocada per la guerra per iniciar un procés que apuntava cap a un alliberament social de les classes oprimides.

És molt significatiu que quan les notícies d'allò que havia passat a Rússia durant aquells «deu dies que van trasbalsar el món» —com va escriure el periodista nord-americà John Reed— es van estendre per Europa l'entusiasme entre la classe obrera europea fou indescriptible. Des de Catalunya, *Solidaridad Obrera*, el diari de la CNT, ho va expressar amb paraules irrepetibles. En un article memorable, publicat l'11 de novembre de 1917, no dubtava a assenyalar que els bolxevics representaven la «voluntat del poble» i que la seva decisió de distribuir la terra als qui la treballaven «és tot un poema de la llibertat, és l'aurora de

l'emancipació econòmica per la qual els camperols russos havien aspirat quan treballaven per als grans ducs». «Els russos ens assenyalen el camí a seguir», deia l'òrgan de l'anarcosindicalisme català. De fet aquest entusiasme era generalitzat entre els anarquistes catalans i també en el conjunt de l'Estat espanyol, un entusiasme que contrastava amb la fredor amb què el socialisme hispànic havia acollit la Revolució Russa. Només un sector minoritari del socialisme espanyol i els sectors juvenils van manifestar la seva adhesió a la Revolució Russa.

Però als Països Catalans l'eufòria revolucionària, motivada per la Revolució Russa, durant uns anys d'intensa agitació social i sindical, va arrelar sobretot a les files de l'anarcosindicalisme, on va despuntar un nucli, encapçalat per Andreu Nin i Joaquim Maurín i al País Valencià per Hilari Arlandis, que el desembre del 1919 va aconseguir l'adhesió provisional de la CNT a la Internacional Comunista —una adhesió que es va mantenir fins al juny del 1922—, que a la primavera del 1921 començava a publicar *Lucha Social*, el primer setmanari probolxevic publicat des de Catalunya i que el desembre del 1922 va crear els Comitès Sindicalistes Revolucionaris, com a portaveus de la III Internacional dins de la CNT i va iniciar la publicació de *La Batalla*. Aquest nucli primigeni, que acabaria constituint el primer nucli comunista català, va començar a ser crític amb la política de Stalin a partir de finals de la dècada dels anys vint, i va acabar distanciant-se de la Unió Soviètica, però el mite del sovietsisme, la imatge que la nova Unió Soviètica s'havia convertit en la «pàtria del proletariat» es mantingué entre molts sectors obrers, tant a Catalunya com en el conjunt d'Europa, durant bona part dels anys trenta. El mateix Andreu Nin, quan l'any 1935 va publicar *Els moviments d'emancipació nacional*, encara oferia com a solució per a la resolució dels conflictes nacionals el model soviètic, un model que constitucionalment estava fonamentat en el dret a l'autodeterminació, inclosa la separació.

La Segona Guerra Mundial, amb la seva seqüela de morts i destrucció, inèdites fins aleshores, es va endur bona part dels ideals polítics que havien estat bandera de moltes il·lusions fins a la fi dels anys trenta. Però la profunda crisi econòmica que va patir el capitalisme a partir del 1929, la barbàrie del nazisme i del feixisme, que van abocar a la guerra, la imposició de la ferotge dictadura estalinista a la Unió Soviètica, no deixaven lloc a gaires esperances, un cop acabada la contesa mundial. L'Europa del 1945 era una Europa en crisi, que havia perdut de manera definitiva l'hegemonia al món, que havia d'enfrontar-se, sovint a través de noves guerres, a un complicat procés de descolonització i que tenia, com a reptes immediats, la reconstrucció d'una economia i d'un territori devastats per la guerra. Només a l'est europeu la Rússia de Stalin podia presentar un cert optimisme, derivat de la nova hegemonia que la URSS havia guanyat a escala mundial i de l'ocupació militar de la meitat oriental d'Europa que va permetre que l'URSS escampés el seu model d'estat i de societat. Però els ideals polítics que podien sorgir de l'URSS no només ja no eren nous, sinó que es veien contrastats per la pedra de toc de la realitat. Calia ser orb o mesell per no reconèixer que el poder de Stalin i del Partit Comunista a l'URSS es fonamentava en la pràctica del

terror i que els ideals de democràcia obrera i de socialisme —que podien haver estat a l'origen del poder dels bolxevics— feia anys que havien passat a la història.

En aquest marc, i superada la fase de reconstrucció de la postguerra més dura, van aparèixer nous ideals polítics, de manera genèrica, a l'Occident europeu, a través de la reformulació de la idea d'Europa. La reconstrucció europea, tutelada de prop pels Estats Units, gràcies al Pla Marshall d'ajuda econòmica, va proporcionar la possibilitat que els estats europeus comencessin a abandonar les pràctiques individualistes que havien mantingut durant el període prebèl·lic, i es veiessin obligats a buscar fórmules de cooperació que, si bé es plantejaven sobretot en el terreny econòmic, ben aviat van traslladar-se al terreny de la política i de la cultura. Existien, certament, antecedents importants en el segle XIX. Sobretot quan a partir de meitat del segle, el romanticisme va inundar de «joves Europes» molts països europeus. El somni d'una Europa unida tornava a reaparèixer ara de manera institucional i aviat es plasmava en organismes com l'OCDE, de caràcter econòmic, o en l'anomenat *Consell d'Europa*, constituït el maig del 1949. Mentre uns polítics que estaven hegemonitzant la situació a la nova Europa, com Churchill, Blum, Jean Monnet, Spaak o De Gasperi, feien una aposta clara per un moviment unitari de caràcter europeu, apareixen arreu organitzacions com la Unió Europea dels Federalistes, el Moviment Socialista pels Estats Units d'Europa, etc. Eren els prolegòmens per a la signatura, el 1957, del Tractat de Roma, que donaria lloc a la Comunitat Econòmica Europea.

La idea d'Europa no era, certament, nova a Catalunya. Havia arrelat bàsicament entre molts sectors del nacionalisme català, que veien en la casa comuna europea la possibilitat d'escapolir-se de les velles opressions hispàniques. La vocació europea del catalanisme s'havia plasmat entre els diversos centenars de voluntaris catalans que havien anat a lluitar a la Gran Guerra del 1914, en les files dels aliats, o en els sis volums d'aquella *Guerra de les nacions*, que Antoni Rovira i Virgili va començar a escriure el mateix any 1914, utilitzant el pseudònim de Captain Morley, però que no va acabar de publicar fins al 1925. No hi va haver revista ni diari dels publicats a Catalunya que no destaqués, després del Tractat de Versalles, l'eclosió dels imperis centreuropeus i la irrupció de les noves nacions en el panorama europeu.

A l'Estat espanyol l'any 1945 i següents l'europeisme era sinònim de les llibertats que s'havien perdut en la Guerra Civil del 1936-1939. Fins a l'any 1953 i sobretot fins a l'any 1955 l'oposició democràtica sense excepcions va manifestar una vocació europeista que ras i curt aspirava a una intervenció dels aliats, vencedors a la Guerra Mundial, en contra del règim de Franco. No era per casualitat que molts republicans catalans i espanyols havien participat en la Guerra Mundial. I ara esperaven una contrapartida que no es va produir, cosa que va generar molta frustració, però que va mantenir la creença que Europa seguia essent sinònim de llibertats, de democràcia i de tolerància. Valors que durant el franquisme esdevenien pures quimeres per les quals valia la pena de lluitar.

La idea d'Europa i l'uropeisme, tal com es va desenvolupar acabada la guerra, va anar arrelant a l'Occident europeu en contrast clar amb el que estava esdevenint al bloc socialista europeu. En un cert sentit, l'URSS i el bloc socialista en el seu conjunt eren l'antítesi dels valors del món occidental. Per aquesta raó dins del bloc soviètic va assolir tanta importància i tanta significació la dissidència iugoslava, que en el panorama gris de la postguerra va representar una aportació de primera fila en el terreny dels ideals socialistes. En primer lloc, pel que representava de contrast amb la rigidesa estalinista i amb la degeneració burocràtica que havia sofert el sistema soviètic. En segon lloc, perquè semblava possible el retorn a uns principis polítics no manipulats, en un cert sentit verges, que encara no havien sofert les contrapartides de l'experimentació del poder. I, sobretot, perquè el model iugoslau es desenvolupava de manera independent, no només al marge de la Unió Soviètica sinó en clara dissidència amb l'ortodòxia estalinista. Així Tito no es va limitar a criticar el sistema soviètic considerat com a capitalisme d'estat, en el qual predominaven la centralització, la burocràcia i la dictadura de la direcció del partit comunista hegemònic, sinó que va dissenyar un model, que pretenia ser clarament alternatiu, basat en el principi de l'autogestió i de la descentralització. Per resoldre les contradiccions nacionals entre els diferents grups ètnics i evitar la històrica hegemonia dels serbis a Iugoslàvia va dissenyar una estructura federal d'estat en la qual les repúbliques van disposar d'un elevat nivell d'autogovern. I en el terreny de l'organització econòmica i social va potenciar l'existència de comitès obrers en el si de les fàbriques, escoles, hospitals, etc., que eren els que havien de dissenyar la política empresarial i de gestió en cada centre de producció o institució social. Sovint s'ha destacat que el model d'autogestió iugoslava estava inspirat en el model col·lectivista que s'havia imposat durant la Guerra Civil a Catalunya.

Fos com fos, el model socialista iugoslau —tot i les crítiques per falta de democràcia que va rebre d'un dels més estrets col·laboradors de Tito en la fase inicial, Milovan Djilas— va fer fortuna i va crear un miratge que va trobar defensors entre la nova esquerra que s'estava començant a constituir, a començaments dels anys seixanta, a partir de models diferents dels preexistents. L'autogestió iugoslava es presentava com l'alternativa socialista a la centralització econòmica i ben aviat va ser assumida, a Catalunya, pels joves universitaris del Front Obrer de Catalunya, que des del socialisme revolucionari van defensar un model de socialisme basat en les revolucions cubana i algeriana, que acabaven de triomfar, i en l'autogestió iugoslava.

Certament, l'Europa dels anys seixanta —recuperada ja dels estralls econòmics de la guerra i en plena fase d'expansió capitalista i de construcció de la nova societat del benestar— havia d'experimentar encara un fenomen profund, sovint mal interpretat historiogràficament, però que, indubtablement, va marcar la pauta de la segona meitat del segle XX. Em refereixo als fenòmens que van succeir l'any 1968 a ambdues bandes del teló d'acer europeu. El bloc oriental va conèixer aquell moviment conegut com la *primavera de Praga*, un

nou intent, dins del bloc soviètic, de construir un socialisme amb «rostre humà», que va acabar provocant la intervenció dels tancs soviètics, en una clara actitud d'evitar qualsevol experiment polític i social que s'apartés en excés de l'ortodòxia socialista soviètica. Coetàniament, l'Europa occidental vivia una profunda convulsió provocada per un moviment estudiantil cada dia més radical i bel·ligerant, cada dia més apartat de les ideologies i les opcions polítiques convencionals, més crític amb la societat capitalista del benestar i que recuperava la necessitat de la revolució com una forma d'alliberament integral de l'individu. El maig del 1968 França vivia un procés revolucionari sense precedents en la seva història del segle XX.

Segurament per la necessitat de buscar alternatives a un «socialisme real» que s'havia quedat anquilosat, i a una societat que ja començava a considerar-se de capitalisme avançat, que generava molta insatisfacció i no havia resolt els problemes reals del conjunt de la societat, a Itàlia, dins del comunisme oficial, es va formular la nova concepció del «compromís històric» que, impulsat sobretot pel secretari general del PC italià, a partir del 1972, Enrico Berlinguer, va definir l'acceptació del pluralisme democràtic, la via democràtica per accedir al poder i la necessitat d'un «compromís històric», d'una entesa amb la democràcia cristiana. Era l'anomenat *eurocomunisme*, un nou corrent distanciat i crític amb la Unió Soviètica, destinat a fer fortuna a alguns països de l'àrea mediterrània.

Certament, a Catalunya tots aquests moviments van tenir el seu ressò oportú entre els sectors d'una oposició a la dictadura, que, a desgrat de viure en una situació de clandestinitat i de repressió policíaca, estaven a l'aguait de tots els fenòmens que s'estaven esdevenint a Europa. Si entre el moviment estudiantil català ben aviat va aparèixer la radicalització dels fets de maig del 1968, sense, però, que fessin la seva aparició la imaginació desbordant que s'havia escampat pels carrers de París durant les jornades de maig —aquells eslògans tan emblemàtics del «prohibit prohibir» o «sigueu realistes, demaneu l'impossible»—, les propostes eurocomunistes aviat van arrelar entre els comunistes del PSUC, que havien criticat la invasió soviètica a Txecoslovàquia i van abraçar les idees eurocomunistes del compromís històric italià com a pròpies. En els darrers anys del franquisme i a l'inici de la transició el PSUC va aconseguir un important ascens social entre nombrosos sectors populars, organitzats en l'oposició, defensant la necessitat d'un moviment interclassista —impulsat per un bloc històric que abraçés les forces del treball i de la cultura— per assolir la democràcia i per avançar, un cop aconseguides les llibertats, amb pluralisme, cap a la construcció d'una societat socialista. Eren els nous aires, nous ideals, que partien de la constatació que el «model soviètic» es podia considerar com a definitivament fracassat, encara que hi haguessin sectors que en seguien defensant les seves bondats.

Les revolucions del 1968 també van acabar provocant un altre fenomen d'abast europeu, que acabaria tenint incidència a Catalunya. Em refereixo a la irrupció d'uns nous moviments nacionalistes, que qüestionaven l'estructura dels estats sorgida de les dues guerres

mundials, i que en alguns casos defensaven la lluita armada per assolir els seus objectius. Especialment important va ser, com és prou conegut, el nacionalisme irlandès a l'Ulster, que als anys vint i trenta hauria tingut ja una clara projecció a Catalunya i ara tot fent bandera de la discriminació que patia la comunitat catòlica a Irlanda del Nord, va potenciar el ressorgiment de l'IRA, l'Exèrcit Republicà Irlandès, i a partir del 1968 va presentar un repte permanent a l'Exèrcit anglès. No és per casualitat que el mateix any, sota l'impuls del maig francès, sorgís el Partit Socialista d'Alliberament Nacional, una nova organització independentista que vinculava la lluita nacional amb la lluita obrera i que l'any 1969 aparegués el primer grup independentista, el Front d'Alliberament de Catalunya, partidari de la lluita armada, que va seguir subsistint fins al 1977. El referent irlandès no era nou en la història de Catalunya. Als anys vint i trenta havia tingut una clara ressonància en les organitzacions independentistes, que, com Nosaltres Sols, fins i tot en copiaven el nom. Ara a Catalunya el referent irlandès per excel·lència va acabar essent, però, Terra Lliure, el grup armat català formalment constituït el 1980 i que es va dissoldre el setembre del 1995.

Imatges positives i negatives de les experiències històriques dels Països Catalans

En contrast amb els ideals polítics europeus que van tenir una clara projecció en la realitat dels Països Catalans, en el decurs del segle XX la nostra història va oferir una llarga seqüència d'esdeveniments i fenòmens, alguns de genuïns i d'altres que compartien la problemàtica amb el conjunt europeu, que van deixar tot un seguit d'imatges, alternativament negatives o positives, en la història europea comuna. Val a dir, de bell antuvi, que el segle XX català —com el conjunt espanyol— ha estat determinat per un fet cabdal, la Guerra Civil espanyola del 1936-1939, que va condicionar l'abans i el després, va marcar una línia divisòria en el decurs del segle i va provocar unes conseqüències que s'allargaren durant bona part de la centúria. Cal destacar, en segon lloc, que si bé és veritat que la dinàmica històrica catalana s'aparta de la dinàmica europea —Catalunya no va viure directament cap de les dues guerres europees—, també ho és que no va poder escapar-se de la influència de cap dels fenòmens que en el transcurs del segle s'esdevingueren en la realitat europea, tot i que l'especificitat històrica dels esdeveniments propis a vegades era el que determinava la imatge que hom en tenia en la seva dimensió europea.

Que el segle XX ha estat, en el seu abast continental i planetari, un segle violent, es pot constatar també pel que fa a la situació catalana. Catalunya va sortir del segle XIX i va entrar en el nou segle XX en una seqüència de fets que denota la fragilitat social en què es vivia a la darreria del segle XIX. La darrera dècada del segle Barcelona havia estat coneguda com *la rosa de foc*, la ciutat de les bombes per excel·lència. El terrorisme anarquista, que, com hem

assenyalat, era un fenomen europeu, va tenir una dimensió especialment tràgica a la capital catalana, sobretot entre els anys 1893 i 1897, quan es van produir episodis com els de les bombes del Liceu, el 7 de novembre de 1893, que van provocar una vintena de morts, o la bomba del carrer de Canvis Nous, el 7 de juny de 1896, durant la processó de Corpus, que va provocar dotze morts. Foren esdeveniments que, a desgrat que se'n produïen també a altres països europeus, provocaven un enorme impacte en l'opinió pública internacional, fins al punt que, per exemple, la bomba del Liceu ocupà la primera pàgina de determinats diaris i revistes, com fou el cas del suplement il·lustrat del diari parisenc *Le Petit Journal*, a l'edició que publicà el 25 de novembre de 1893.

Però, més enllà de la imatge negativa de les bombes, en aquest episodi de terrorisme, el que més ressonància va tenir a tot Europa fou la repressió institucional que va desfermar l'actuació dels anarquistes. Certament, la repressió indiscriminada contra el moviment obrer en general que van portar a terme les autoritats, especialment després de la bomba de Canvis Nous, les tortures a què foren sotmesos molts reclusos en el castell de Montjuïc a fi d'extreure'ls declaracions autoinculpatòries, i el mateix procés de Montjuïc, celebrat el desembre del 1896 contra dotzenes de detinguts i sobretot les condemnes a mort que es van acabar executant el maig del 1897 contra cinc dels acusats, van provocar una campanya de denúncia arreu d'Europa. A França va causar un enorme impacte la campanya emesa per l'anarquista català Fernando Tarrida del Màrmol, que un cop sortí de Montjuïc s'exilià a París, on publicà la seva obra emblemàtica *Les Inquisiteurs d'Espagne* (1897) i va publicar articles a revistes com *Revue Blanche* o *L'Intransigeant*. La campanya fou d'abast europeu i en tots els casos plantejava una denúncia contra les irregularitats judicials, contra un procés que no va tenir el mínim de garanties jurídiques, però també i sobretot contra la pràctica de tortures sistemàtiques, amb la finalitat d'arrencar confessions falses, i els maltractaments a què foren sotmesos els presos, que recordaven, ras i curt, la pitjor Espanya medieval del temps de la Inquisició. En la imatge que en tenia Europa, a Catalunya es retornava al passat.

Havia transcorregut escassament una dècada —ara ja iniciat el segle XX— quan Barcelona va tornar a esdevenir la seu d'una profunda convulsió social. Barcelona, que en paraules de Karl Marx, escrites en el segle XIX, era la ciutat europea que més lluites de barricades coneixia al llarg de la seva història, tornava a viure una situació revolucionària, ara com a resposta a l'aventura que el Govern espanyol acabava d'iniciar al Marroc. El 26 de juliol de 1909 el moviment obrer català havia proclamat una vaga general en contra de la guerra, que en poques hores va donar un tomb insospitat: un moviment, inicialment pacífic i bàsicament antimilitarista, va convertir-se en la primera gran irrupció d'anticlericalisme que coneixia el segle. En una setmana van cremar bona part de les esglésies i convents de la ciutat i els enfrontaments armats amb la policia i la Guàrdia Civil i, finalment, amb l'Exèrcit van sovintejar. La revolta, coneguda des d'una òptica conservadora amb el nom de Setmana Tràgica, s'estengué també a altres ciutats catalanes i va estar a punt de fer-ho també

per Espanya, si no hagués estat, entre altres raons, per la manipulació governamental, que va presentar el moviment com una insurrecció de caràcter separatista.

Com era habitual davant d'aquest tipus de moviment, que sempre acabava provocant morts i víctimes bàsicament civils —hi hagué tres morts religiosos, cinc entre l'Exèrcit i la força pública i una vuitantena de víctimes civils—, la repressió subsegüent fou contundent. En pocs mesos prop de dues mil persones passaven per la presó, i 1.725 foren processades per tribunals militars, de les quals cinquanta-nou foren condemnades a cadena perpètua i disset a mort. D'entre aquestes darreres es van portar a terme cinc execucions. La víctima més emblemàtica de la Setmana Tràgica fou, com és prou conegut, Francesc Ferrer i Guàrdia, el fundador i impulsor de l'Escola Moderna, que fou inculpat com a cap de la rebel·lió, sense que existís cap evidència. El dia 9 d'octubre de 1909 el pedagog racionalista fou jutjat en consell de guerra, condemnat a mort el mateix dia i afusellat quatre dies més tard, el 13 d'octubre, al castell de Montjuïc, sense que les peticions de clemència tinguessin cap èxit.

Altra vegada, com havia succeït el 1897, Europa en el seu conjunt va ser un clam en contra de la tirania. Les protestes en contra de l'afusellament de Ferrer i Guàrdia van proliferar a nombroses capitals europees. Ciutats com París, Roma, Budapest o Lisboa van viure manifestacions populars de rebuig. A França es va constituir el Comitè de Defensa de les Víctimes de la Repressió Espanyola. Arreu la imatge que es donava tornava a ser la d'una Espanya inquisitorial, intolerant, i incapaç d'acceptar el laïcisme en l'educació i en les relacions socials més elementals. Entre molts sectors liberals d'Europa, Ferrer i Guàrdia havia estat víctima de la intransigència de la religió catòlica, d'una religió que no volia perdre els seus privilegis i volia seguir essent la religió de l'Estat i gaudint del monopoli de l'educació. Aquest paper de màrtir de la intolerància i símbol de les llibertats va servir perquè ciutats com Brussel·les construïssin un monument en record de Ferrer i no poques ciutats italianes van aixecar també petits pedestals, amb el bust de Ferrer, que serien retirats en èpoques de Mussolini, però tornats a col·locar després de la Segona Guerra Mundial.

D'aquesta manera, doncs, els fets de la Setmana Tràgica van fornir una imatge a Europa que més enllà de l'onada d'anticlericalisme i d'antimilitarisme populars, seguia abonant el tòpic d'un poder polític ancorat en pràctiques judicials i repressives que s'adeien molt poc amb el nou temps, amb la nova etapa que se suposava s'havia iniciat amb el segle XX. Segurament, Europa desconeixia que no passarien gaires anys perquè el continent es veiés abocat a l'esclat de violència generalitzada que va representar la Gran Guerra del 1914.

Com no podia ser d'altra manera, l'episodi següent, l'experiència històrica següent que des dels Països Catalans havia de projectar-se a la realitat europea amb força fou la Guerra Civil del 1936-1939. Ja la proclamació de la República, el 14 d'abril de 1931, amb tot l'esclat de festa popular amb què vingué acompanyada, va forjar una de les imatges més positives en una Europa que, a començaments dels anys trenta, no estava per gaires alegries. Pocs anys després, en el marc de les contradiccions polítiques i socials que havien tornat a apa-

rèixer a Europa en el decurs dels anys trenta, sobretot arran de la crisi econòmica soferta pel capitalisme internacional el 1929 i per l'expansió dels feixismes i dels règims autoritaris, en un context en què els sistemes de democràcia liberal maldaven per sobreviure sota la pressió de l'ofensiva feixista, l'esclat de la guerra a Catalunya i al País Valencià, sobretot, va fornir l'ocasió històrica propícia perquè es desenvolupés un procés de transformacions socials inèdit en la història d'Europa.

De fet, el propi esclat de la guerra en el conjunt peninsular hauria de concentrar tota l'atenció i l'interès de l'opinió pública europea, un interès que es va mantenir mentre va durar la guerra. No és per casualitat que fos així. D'entrada, perquè la guerra del 1936, en el context europeu, va aparèixer com la primera gran confrontació que es produïa a Europa i que enfrontava democràcia i feixisme. L'evidència que a la península Ibèrica s'estava desenvolupant el primer gran combat contra el feixisme europeu es generalitzà arreu d'Europa i del món. I això explica que es produís un fenomen que amb la generalització amb què es va produir a l'Estat espanyol no l'hem tornat a trobar a cap altra guerra. Em refereixo a l'arribada de voluntaris internacionals que, procedents d'una setantena de països d'arreu del món, van venir a defensar la República espanyola. És cert que en total fou una xifra que en cap cas va ser decisiva en el desenvolupament de la guerra, però els prop de seixanta mil internacionals que van combatre a la guerra posaven de manifest una solidaritat internacional inèdita fins aleshores en cap altra conflagració. Perquè, en un cert sentit, la guerra del 1936 fou la darrera guerra romàntica de la història, una guerra en què molts dels combatents del bàndol republicà van lluitar per ideals. És cert que s'hi ventilaven interessos econòmics i socials, també l'hegemonia europea, però a més s'hi lluitava per ideals. En molts aspectes, fou també la darrera guerra ideològica de la història.

I aquest aspecte penso que és fonamental per entendre la Guerra Civil. Sobretot perquè el combat ideològic i polític present a la guerra es va concretar en la revolució social que, com deia, es va desenvolupar a la rereguarda republicana i va assolir un nivell d'aprofundiment especialment intens a Catalunya. Una revolució social que, de seguida es va evidenciar, no seguia el model soviètic ja existent. D'entrada perquè va mantenir una proposta plural i democràtica, que permetia la integració en el procés revolucionari del conjunt de les forces obreres i d'esquerra existents en la societat catalana. En segon lloc, perquè va aplicar una proposta autogestionària en l'organització de l'economia i de la societat, que no tenia res a veure amb la nacionalització i que, en tot cas, només hi afegia l'aspecte de la planificació. Finalment, perquè responia a un projecte global de transformació de la societat que abraçava un conjunt d'aspectes molt variat, que des de l'habitatge fins a la cultura i la sanitat, l'alliberament de les dones, etc., pretenia donar respostes al conjunt de reptes i requeriments que tenia plantejats el moviment obrer pràcticament des dels seus orígens.

És cert que el procés de guerra i revolució no fou rectilini, que provocà nombroses contradiccions i conflictes i que, tot i que va mantenir la seva naturalesa inicial, va patir impor-

tants canvis i modificacions fins a la fi de la guerra. Però en els seus inicis, a desgrat dels problemes que va haver d'enfrontar, de les misèries provocades per una repressió incontrolada i pel caos inicial que es va viure, la revolució que s'estava desenvolupant va despertar nombroses il·lusions. És, per exemple, el que va deixar escrit, ja l'any 1937, l'intel·lectual alemany, de simpaties llibertàries, H. E. Kaminski, quan va arribar a Barcelona i va contemplar tot el seguit de realitzacions que s'estaven realitzant. Al llibre *Els de Barcelona Catalunya* s'ha convertit, en la perspectiva de Kaminski, en una esperança i en un inici, després de l'esfondrament de la Revolució Russa. Altres autors llibertaris, com Agustín Souchy, no amagaven el seu entusiasme. Com anys més tard tampoc no ho va fer el també escriptor alemany Hans Magnus Enzensberger en la seva biografia sobre Durruti, emblemàticament titulada *El curt estiu de l'anarquia*.

Però segurament el testimoni més emblemàtic sobre la revolució, el que més difusió mundial ha tingut, ha estat el de l'escriptor britànic George Orwell, que en el seu *Homenatge a Catalunya*, publicat el 1938, va mostrar la doble imatge, positiva i negativa, sobre la revolució que s'estava vivint a Catalunya. Al costat de les imatges de la Barcelona revolucionària dels primers mesos, de les vivències personals al front d'Aragó, dels judicis positius sobre el funcionament de les milícies antifeixistes al front, Orwell es va centrar en les discrepàncies que va viure el bloc antifeixista català i que van culminar en els enfrontaments de maig del 1937 i en la persecució i eliminació del POUM, el partit en què Orwell militava. Era la cara i la creu d'un procés polític que Orwell va descriure amb passió i des de l'experiència personal, però també amb honradesa militant i sense amagar les seves fòbies i les seves simpaties. El llibre d'Orwell, segurament l'únic llibre que molts europeus han llegit sobre la guerra del 1936 al 1939, concentra, en bona mesura, les contradiccions del procés històric que va viure Catalunya durant la Guerra Civil.

A partir del 1939 les experiències històriques viscudes des dels Països Catalans estan molt mediatitzades per la llarga dictadura franquista, que es va imposar com una llosa damunt d'un territori derrotat militarment, moralment desfet i socialment desintegrat. La història dels Països Catalans a partir d'aquest moment fou, per una banda, una història d'exili i, per l'altra, la història d'una resistència que tenia com a objectiu fonamental la supervivència. La llarga postguerra va coincidir, en el context europeu, amb la nova guerra europea i de fet Europa fins a començaments dels anys cinquanta no va superar la greu crisi motivada per la Guerra Mundial i la postguerra. En aquest context, les notícies que sorgien de Catalunya i del conjunt d'Espanya i que oferien una determinada imatge cap a Europa només podien ser de resistència o de repressió. De fet, aquesta fou una mena de dialèctica que es va mantenir durant tot el franquisme.

Per una banda, Catalunya, i el conjunt de l'Estat espanyol va tornar a ocupar la primera plana de l'interès europeu amb motiu d'escenes i episodis repressius que van ser freqüents des de la immediata postguerra —afusellaments massius, tortures a les presons, episodis de

guerrilles— fins a les darreres execucions que va portar a terme el règim franquista el setembre del 1975. Alguns d'aquests episodis van tenir, és ben conegut, com a escenari Catalunya, com per exemple, la mort dels darrers guerrillers de la postguerra, en Quico Sabater, el gener del 1960, i en Ramon Vila i Capdevila, l'agost de 1963, o, més tard, l'assassinat de Puig Antich, el març del 1974 o l'afusellament de Juan Paredes Manot (*Txiqui*), el setembre del 1975. En tots els casos, cada vegada que es produïa una acció repressiva d'aquesta magnitud, per part del règim, reapareixia en la perspectiva europea la imatge d'aquella Espanya oficial, inquisidora i intolerant, que recordava les pitjors etapes de la història de l'Espanya negra.

El contrast venia donat pels episodis de resistència que també tenien ressò a Europa, en una imatge positiva que recordava que enfront d'una dictadura ferotge hi havia ciutadans que es negaven a doblegar-se a les seves exigències. Durant el llarg franquisme foren nombroses les imatges de resistència que van traspasar els Pirineus, però només en voldria recordar unes quantes. En primer lloc la de la vaga de tramvies del 1951, que esdevingué el primer moviment de masses des de la fi de la Guerra. En el transcurs dels anys seixanta Europa es va haver de fer ressò de nombrosos episodis de resistència antifranquista: l'important moviment vaguista de començaments de la dècada, les explosives manifestacions que va fer l'abat de Montserrat Aureli M. Escarré, el 14 de novembre de 1963, al diari *Le Monde*, on denunciava la naturalesa dictatorial i repressiva del règim, i els nombrosos episodis que va portar a terme un moviment estudiantil bel·ligerant, protagonista de la tancada al monestir dels Caputxins de Sarrià, el 9 de març de 1966, i que va provocar la primera manifestació de capellans de la nostra història el maig del mateix any. Sense oblidar que el teatre Olympia, de París, es va convertir en la caixa de ressonància cap a Europa —des del primer recital que hi va fer Raimon, el 1966— de la nova cançó catalana, un fenomen cultural de clares implicacions polítiques.

Després de la mort de Franco, i en el procés complex, llarg i a vegades feixuc i violent, de la transició, foren moltes les imatges històriques que des del conjunt de l'Estat es van anar construint cap a Europa, una Europa que mirava amb molta atenció tot allò que s'estava esdevenint a l'extrem meridional d'Europa, en un moment en què la dictadura franquista era l'única que quedava a l'Europa occidental, un cop desaparegudes, l'any 1974, la grega i la portuguesa. Però del conjunt d'imatges jo només en destacaria una: la voluntat que es va manifestar des de Catalunya, no només de disposar d'un règim democràtic i d'un sistema de llibertats, sinó també de recuperar l'autonomia i l'autogovern nacional. Des de les manifestacions de febrer del 1976, a Barcelona, sota l'eslògan de «Llibertat, amnistia i Estatut d'autonomia» que van merèixer l'interès de periòdics europeus com l'anglès *The Guardian* o el francès *Le Monde*, fins a la magna manifestació de l'Onze de Setembre del 1977, també a Barcelona, i que va ser considerada com la manifestació més multitudinària que s'havia produït a Europa des de la fi de la Guerra Mundial, passant per

la recuperació de la Generalitat i l'arribada, en honors de multitud, de Josep Tarradellas l'octubre del 1977, foren molts els esdeveniments històrics que van manifestar aquesta voluntat, decidida, de convertir Catalunya en un poble, amb una llengua i cultura pròpies, i amb un pes específic en el conjunt d'Europa. Aquest és, en tot cas, un dels reptes per al segle XXI.